

(*A XVII. század magyar világi dallamai* Bp. 1950, 16., 32., 33. l.). A „harmadik megjelenésnek második tselekedete” nótája: „Az szent írás mondja . . .” Ez a Bogáti Fazekas Miklósnak tulajdonított Apollonius-história (RMK I. 241) kezdősora, dallama pedig „az Lucretia notája”, az „Időd szép virágát, termeted szépségét szüvem miért hívasztod”, amelyet Kodály Zoltán még 1906-ban valószínűleg megtalált a Nyitra megyei Kolon községben. (Vö. Cs. Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai* Bp. 1958, 598—600. és 700. l.) Az „ötödik megjelenésnek második tselekedete” az „Integer vitae scelerisque purus” dallamára éneklendő. Ez az összes sapphikus ritmusú XVI—XVII. századi énekek dallama. Megvan Szabolcsi Bence XVII. századi gyűjteményében (93. l.) és Pálóczy Horváth Ádámnál is (*Ötödfélsz. én.*, 329., ill. 602. l.). Magyarosabb változatai Tinódinál és más XVI. századi énekekben is előfordulnak. (V. ö. Cs. Tóth id. m. 244, 239, ill. 450. és 523. l. E mű gazdag jegyzetanyagában a dallam egész élete élénk tárul).

Nyilvánvaló, hogy ezek a számba-szerbe szedett apróságok csupán kiegészítés szándékával kerültek papírra, s nem jellemzők a *Régi magyar drámai emlékek* már említett kiváló filológiai színvonalára. Legrégibb színpadi műveink sorozata ezzel a két tekintélyes kötettel még nem teljes: a szerkesztőktől kell várunk annak a harmadik kötetnek a sajtó alá rendezését is, amely a XVIII. század magyar nyelvű drámáit állítja kritikai rendbe 1772-ig. A most megjelent két kötetben irodalomkutatásunk hasznos segédeszközeit kaptuk kézbe.

Bán Imre

KOMLÓS ALADÁR: A MAGYAR KÖLTÉSZET PETŐFITŐL ADYIG

Gondolat Kiadó, 1959. 524. l.

Komlós Aladár könyve egy hosszú irodalomtörténeti pálya eredménye. Komlós már 1918-ban a tárgyalt korszak egyik költőjéről, Dömötör Jánosról megjelentetett egy nagyobb tanulmányt az Irodalomtörténeti Közleményekben, majd *Az új magyar líra* c. kötetében is helyet foglal el a Nyugat nemzedékét előkészítő időszak elemzése. A felszabadulás után pedig cikkeiben és monográfiáiban egyaránt elsősorban ennek a kornak az irodalmi jelenségeit tanulmányozta. Hozzászólt részletproblémákhoz, monografikusan tárgyalta Vajda, Reviczky, Komjáthy s — rövidebben — Arany László és Kiss József pályáját, összefoglaló tanulmányokban dolgozta fel az irodalmi ellenzéki mozgalmakat és a magyar szocialisztikus líra kezdeteit. Mindez arra mutat, hogy Komlós e bonyolult, sokrétű, nehezen összefogható korszak mindkét típusú megajzolásával megpróbálkozott már, egyrészt kiemelkedő írói egyéniségek bemutatásával törekedett megvilágítani a kort, másrészt úgy, hogy a jelentkező irányok, tendenciák fonálára fűzte fel az irodalom jelenségeit.

Ilyen alapos készület eredménye tehát ez az összefoglaló monográfia, mely évtizedek eszmélő, értékelő és érlelő munkájáról tanúskodik. Valóban az az érzésünk a mű elolvasása után, hogy nagyon kiért munkáról van szó. Nem mintha Komlós műve lezárná a korra vonatkozó problémáknak akár nagyobbik részét is. Ez nem is lenne lehetséges, hiszen először is egy köztudomásúan kevésbé kutatott irodalomtörténeti periódus rajzát kapjuk művében, másodsor, mert e kavargó időszak annyi kérdést, sőt rejtélyt tár a kutató elé, hogy

sok kérdésben még csak hosszú tudományos viták után várhatunk megnyugtató eredményt. Komlós Aladár maga is utal könyve több helyén a még megoldatlan kérdésekre, sőt rejtélyekre, így pl. mikor az öreg Arany ellentmondásait boncolgatja, s magára a költőre is érvényesnek mondja a Dantéről írt sorait: „Örvényeibe nem hatolt le a szem, Melyeket csupán ő, talán ő sem ismert.”

A kiérleltséget tehát nem a megállapítások véglegességére, hanem inkább a módszerre, az elemzések biztosságára, az esztétikai értékelés határozottságára értjük. A módszer: korszeletekre bontás, ezeken belül általános korjellemzés, az írói irányzatok plasztikus bemutatása és ezt követőleg az egyes alkotók portrészzerű megmutatása; végül az egész irányzatot összefoglaló, annak irodalomtörténeti jelentőségét kiemelő zárófejezetek következnek. Komlósnak ezt az eljárását csak helyeselhetjük. Periodizációja a magyar társadalmi élet fejlődésébe ágyazza bele a költészet fejlődését, s akkor is megállna, ha a magyar próza történetét is belefoglalta volna könyvébe. Az írói egyéniségek portrészzerű megrajzolása is indokolt. Felmerülhet ugyan a kérdés: minthogy e korban sok második vonalbeli tehetség szerepel, nem lett volna-e helyesebb, ha ezeket szerkezetileg is az általános tendenciáknak vetette volna alá Komlós, ha az irodalmi irányzatok történetébe foglalta volna bele őket. A kor képe azonban annyira kaleidoszkópszerű, annyira az individualitás áll a középpontban — sokakat magával ragadó egységesítő új eszmei vagy formai újítás nem jelentkezik —, hogy a különállásnak ez a módszerbeli hangsúlyozása egyáltalán nem indokolatlan. A népnemzeti irányú költői ugyan sok vonatkozásban hasonló képletet mutatnak, mégis mekkora eltérések egy Arany, egy Gyulai, egy Dömötör János, egy Szabó Endre és egy Vargha Gyula világszemlélete és költői hangja között! Inkább a témák rokonok, e téren talán egyszínűnek is látszhat felületes szemléletre ez a szétzilált kor, de sokszor az azonos témák mögött is mennyire alapvetően más lelki tartalmak rejlenek! Ennek megmutatása egyik szép érdeme Komlós könyvének. Ami pedig az irodalmi ellenzéket illeti, ennek végképpen nem egységes voltára Komlós már meggyőzően mutatott rá régebbi tanulmányában. Az ellenzék tarkaságát mi sem illusztrálhatja jobban, mint egyes tagjainak sokszor száznylevelfokos ingadozása, amelyet természetesen a kor irodalmi viszonyai, nem egyszer a hivatalos irányzaton kívül maradt írók anyagi körülményei magyaráznak.

A portrészzerűség alkalmat ad Komlósnak arra is, hogy az író osztály-eredetének és későbbi társadalmi helyzetének tényeit kapcsolja az író emberi alkatának — érzelmi fogékonyság, átélő képesség — alkotó tehetsége természetének mélyre ható elemzésével, és e tényezők együtteséből bontsa ki marxista igényű pszichológiai elemzéssel magát a költői egyéniséget, mint az alkotás-mód, a költői hang és lendület képességének alapját.

A könyv alapjában véve helyes szerkezeti beosztását azonban erősen zavarja a könyv tipográfiai megoldása. Komlós nyilvánvalóan azért választotta az egyes alkotók külön fejezetekbe való besorolásának módszerét, hogy ezzel is jobban kitűnjék egyéni színük még a kisebb poetáknak is. Mindamelllett munkája beosztásából az is nyilvánvaló, hogy az egyes irányoknak is jelentőségüknek megfelelő hangsúlyt akar adni a bevezető és záró fejezetekkel. Miért nem fejezi ki a könyv nyomdatechnikai kiállításával is ezt a hierarchiát, mint ez az irodalomtörténetekben szokásos? Miért egyforma betűtípusú az irányzatokról és az egyes alkotókról írt fejezetek fölé elhelyezett cím?

A portrészzerű bemutatás módszere egyfelől, másfelől a társadalmi ténye-

zökből kibontott, de pszichológiai jellegű elemzés azonban felvet bizonyos kérdéseket. Az első azt a problémát, hogy egy olyan irodalomtörténeti műben, mely az irodalmi fejlődés rajzát erősen annak izületeihez köti — mint teszi helyesen Komlós az 1849 és 1906 közti időszakasz belső periodizálásával — egy írói életmű melyik izületben kapjon helyet. Komlós úgy döntött, hogy a költői kiteljesedés legfőbb időszakaszában elemez egy életművet, annak időbeli feldarabolása nélkül. Így kerül az Arany egész költészetéről írt rész az önkényuralom koráról készült fejezetbe, Vajda egész költői pályájának képe a második időszakaszba (1867—1880). Ez azzal a veszéllyel járhat, hogy valamelyik periódus összképéből éppen talán a legtehetségesebb alkotó akkori művészi produkciója marad ki. Komlós a korbevezető fejezetekben kerüli el ezt a veszélyt, tömören jellemezve az irány kiemelkedő költőit, azokat is, akik más fejezetbe kerültek. Így az 1849—1867 közti időről szólva a befelé forduló líra képviselői sorában említi Vajdát, Madáchot és Zilahyt, de mindjárt fel is hívja a figyelmet arra, hogy Vajda költészetének elemzésére a következő időszakasz tárgyalásakor kerül sor. A meghasonlott népnemzetiek (Arany László, Dömötör János, Tolnai Lajos, Szabó Endre) két fejezetben szerepelnek — összekapcsolásukat indokolja a költői hangvétel hasonlósága, a szétválasztást pedig a kiegyezési helyzet eltérő megítélése. De vajjon miért nem szerepel itt valamiképpen — akár utalás formájában —, az öreg Arany János is, hiszen Komlós állapítja meg róla: „Az Őszikék Arany Jánosa szokatlan jelenség: meghasonlott Deák-párti.” Az egy meghatározott időszakaszba foglalás, valamint a különben helyes szempontú lélektani elemzés könnyen azzal a veszéllyel jár, hogy elsikkad a költői oeuvre sajátos belső periodizációja. Az az érzésünk, hogy ezt a veszélyt Komlósnak sem sikerült teljesen elkerülni különben kiváló, újszemponitú Arany-portréja megrajzolása során. A szabadságharc bukásának választóvonalra éles és határozott Komlós fejtegetéseiben, arra is világosan utal, hogy az ötvenes évek elején még plebejus indulatok fűtik Arany patriotizmusát, de a nemesi szemlélethez való idomulásának folyamata már nem látszik világosan. Ez Aranynál voltaképpen csak 1860 körül érik be, Komlósnál viszont úgy tűnik fel, mintha ez az ötvenes évek egészére vonatkoznék, mindenesetre az 1853 utáni évekre. Helyesen emeli ki Komlós a Hebbel-bírálatot, mint beszédes példát arra, hogy Arany — 1860-ban — helyteleníti, hogy a költészet a társadalom bajaival foglalkozzék, de jobban aláhúzná, hogy ez egy változás eredménye, ha hozzátenné, hogy a Bolond Istók első énekében Arany még egyáltalán nem riadt vissza a paraszti nyomorúság kiáltó színekkel való ábrázolásától. A Hebbel-bírálat azt is mondja, hogy a költő foglalkozhat az élet sötétebb oldalaival is, de a humor hangnemében. Arany a Bolond Istók első soraiban is arról ír, hogy művét humorosnak szándékolja, azonban e mű humoráról néhány lappal később maga Komlós állapítja meg, hogy „mar”, benne „a költő fájdalma nem enyhül, hanem fokozódik nevetéssé”. A nemesi tudathól és a paraszti életkörülményekből való eredeztetés Komlós által hangsúlyozott termékeny szempontjának további kifejtése és elmélyítése is rávilágítana talán Arany további titkaira — a paraszti körülmények emléke is tudatállapot, és a kismemesi tudattal együttesen és ellentétesen hatva talán megmagyarázna egyet-mást az öreg Arany „első érzelmi reakciói és politikai gondolkodása” közti ellentmondásaiából is, melyre megkapóan mutat rá Komlós Aladár is. Komlóst az egyébként termékeny szempontokra vezető vitázó kedv sokszor arra irányítja, hogy sokat idézett vagy erősen felkapott verseket új oldalról világítson meg, a köztudatban élő

értelmezésüket mellőzve. Így A régi panasz kapcsán csak az ellenzék szájhöködéseire utal, holott ez a vers mégis mindennél megrázóbban mutatja meg Arany Deák-pártiságának meghasonlását — mint ahogy ez helyesen él a köztudatban — persze nem olyan értelemben, mintha Arany lélekben az ellenzékhez közeledett volna, de mindenesetre még határozottabb dokumentuma a nagy nemzedék csalódásának, mint Deák és Eötvös visszavonulása! Igazságos Komlós ítélete Tompáról is, hogy nem volt igazán népies, nem illik bele harmadiknak a triászba, ugyanakkor több, mint aminek a Nyugat-nemzedék értékelte — mégsem teljes ez a kép, amelyet hazafias allegóriáiról ad. Részletesen megmutatja A madár fiaihoz valóban didaktikusságukban lapos vonásait, másrészt az újabban művészi értékei miatt is méltán felkapott Ikarust egy rövid elismerő mondattal intézi el, pedig ebben Tompa elkerüli az allegória műfajának veszélyeit: a kép és a líraiság kapcsolata mindvégig elmélyült, nem veszít a vers lendületéből.

Komlós könyve meggyőzően mutatja meg, hogy Petőfi hagyománya mennyire nem volt folytatható — már azért sem, mert a dal közvetlen és könnyed formájának és a függetlenségi és demokratikus tartalomnak hagyományát együtt aligha lehetett volna 1849 után folytatni. Az, amit 1849 után leginkább Petőfi-követségnek éreznek az irodalomban — részben még a századfordulón is — az éppen a könnyed dal-forma művelése, ezért tartja főként Arany nyugtalanítóknak a Petőfi-hatást. Komlósnak a Petőfi-utánczókról írt fejezete remekbekészült korkép, sikerült és igazságos a dalhagyomány századvégi epigonjainak, az „idill-költőnek” bemutatása is. Komlós rámutat arra, hogy Petőfi eszmei örökségéből a nemzeti függetlenség hirdetése Arany-nál él tovább a legelevenebben, „e kérdésben az óvatos Arany egyáltalán nem óvatos”; a demokratizmushoz pedig Vajda az igaz követő, de nem véletlen, hogy egyik sem alkalmazza a petőfies lírai realizmus közvetlen formáit. Még Gyulai némely versében is inkább megtaláljuk a petőfies formákat, mint Arany-nál, akinek klasszikusan tiszta és mégis már a modernnek felé mutató stílusát Komlós egy nagyon sikerülten megírt fejezetben elemzi: mennyire telibe talál pl. a „metafora-hitel”! Komlós megállapítja erről a stílusról, hogy sem a stílrealizmus sem a stíloromantika kategóriájába nem sorolható, amahhoz túlságosan is többértelmű, rejtettebb érzelmi hangzatú, ehhez pedig nagyon is pontosan körvonalazott, nagyon is klasszikus. Arany e téren is egyedül áll a nép-nemzetiek között, s talán e sajátossága is magyarázza, hogy az utolsó nép-nemzetiek: Kozma, Bárd és Vargha hangnemben a modernhez közeledtek — notabene egy olyan időszakban, amikor már a hangulatszimbolikus költészetnek itt magyar földön is új formái teremtek meg! Kétely ébred az emberben: hangjuk viszonylagos újszerűségében nem játszott-e szerepet Arany-nak ez a stílusbeli „modernsége” is.

A kor kiemelkedő költői közül Arany az, akinek a pályaképe teljesen új Komlós Aladár könyvében. Azok a költők akikkel Komlós ezelőtt is behatóan foglalkozott, — Arany László, Vajda, Reviczky, Kiss József, Komjáthy — sikerülten és igazságosan vannak elhelyezve a fejlődés egészébe. Portréjuk — ha új vonásokat nem is tartalmaz Komlós-nak az utóbbi években megjelent munkáihoz viszonyítva — újszerűen hat az egyéniségrajz és a korkép harmóniájában. A kisebb alkotókat is éles és találó vonásokkal rajzolja meg Komlós, az irodalomtörténeti fejlődés egész menetét szemmel tartó tárgyilagossággal. Ezekben a kis írói arcképekben is megtaláljuk Komlós irodalomtörténetírói jelességeit: az írók társadalmi eredetéből és helyzetéből fakadó

legfontosabb vonások megjelölését, a művészi egyéniség finom és tárgyilagos elemzését, az esztétikai ítélet biztosságát.

A kötet Komjáthyval zárul, mint akinek egyénisége fókuszként gyűjti magába a kor ellentmondó tendenciáit: a harcosságot és az irrealitást, a lázadást és az idealizmust, az individualizmust és a kitarulkozás vágyát. Komlós benne látja azt, aki legjobban megközelíti Adyt ennek összes elődei közül. Ez az elrendezés a mű szerkezetének is hasznára vált: egy valóban jelentős költő zárja le azt az irodalmi korszakot, melyet Arany János kezd meg. E két név a megtett út elején és végén szimbolikus: a félszázad fejlődési tendenciáját jelöli. Komjáthy neve a kötet végén azért is jelképes, mert egy, bár voltaképpen sikertelen, de nagyvonalú lázadást jelöl, és érezteti, hogy a következő nagy költői újítás már sikeres lesz: az Adyé. Komlós egy külön tanulmányként is megálló szép összefoglalással zárja le könyvét: „A modern költészet felé” címen, ebben felsorolja azokat a világnézeti, stílusbeli és verselési eredményeket, amelyekkel a századvég előkészíti az új irodalmat. Hogy az új csak viszonylagos késéssel, a XX. század elején jelentkezett nálunk, ennek okait Komlós pontokba szedve sorolja fel. Világos és meggyőző összefoglalás.

Komlós a világirodalmi kapcsolatokra a korbevezetők, ill. összefoglalók fejezeteiben tér ki főként. Ezen a téren talán többet is kaphattunk volna. Nehány megfogalmazását nem érezzük eléggé árnyaltnak. Így Lansont idézi, aki szerint az 50-es években Franciaországban az objektív személytelen líra váltja fel a romantikus én-kultuszt, ami igaz is, de Lanson azt is hozzáteszi, hogy ez „Victor Hugo nagyszerű lírai kibontakozása mögött” történt az ötvenes években. Igaz, hogy 1849 után a líra nem uralkodó műfaja az irodalomnak, de jelentőségét azért hasznos kiemelni. A Victoria-korszak nagy lírikusai, Tennyson, Browning és a prerafaeliták működésének jelentős része is az ötvenes évekre esik (az utóbbiakra egyébként Komlós is utal a modern költészet-ről írt utolsó fejezetében), s e líra sok vonatkozásban tárgyias, ugyanakkor több szólamú, éppen ezért az összevetés a magyar költészet hasonló jelenségeivel érdekes párhuzamokat hozhat. Azon is lehetne elmélkedni, hogy az ötvenes években melyik a nagyobb esemény a francia irodalomban: Flaubert felépése-e vagy a Baudelaire-é. Baudelaire természetesen olyan jelenség, hogy befogadására irodalmunk csak a század végére juthatott el, európai népszerűsége is 1880 körül kezdődik. Hogy a korszak nem volt minden vonatkozásában „józan” arra egyébként az említett angol költők is példát adnak, a metafizikai nyugtalanságot is megtaláljuk bennük. Mindenesetre az ötvenes évek világ-irodalmi vonatkozásban is egy nagyon összetett korszak, amikor a pozitívista hívős szelek még nem voltak egyedül uralkodók. Ami a romantikát illeti, idézhetjük Baudelaire-t: a romantikus nap lenyugta talán még dicsőségesebb volt mint fölkelte.

Komlós Aladár könyve egy mindnyájunk által erősen érzett hézagot pótol irodalomtörténetírásunkban. A korszak egyes részlet problémáit alaposan megvilágító előzetes munkák után létrehozott szintézis, első szintetikus igényű megvilágítása egy kevésbé kutatott kor problematikájának. Azonban az irodalmi műfajok fejlődése nehezen választható el egymástól, főképp olyan korban, amikor prózai epika és költői epika oly szorosan egymásba játszanak, oly költők szerepelnek, akiket költői és prózairói munkásságukban szinte azonos problémák foglalkoztatnak — így Gyulai, Reviczky. E két oldalt — éppen az említett két íróról írt fejezet bizonyítja — egyáltalán nem választja el Komlós, de a teljes szintézist mégis csak egy olyan irodalomtör-

téneti vizsgálat fogja adni, amely a XIX. század második felének egész irodalmát felöleli, ez dönti majd el azt is, hogy e korszakban milyen mértékben volt a szoros értelemben vett költészet, még szorosabban a líra a XX. századi magyar irodalmi megújulás előkészítője. Komlós Aladár úttörő érdemű könyve máris sokat megvilágított ebből a szempontból is.

Horváth Károly

J. AISTLEITNER: DIE MYTHOLOGISCHEN UND KULTISCHEN TEXTE AUS RAS SCHAMRA. ÜBERSETZUNG. (BIBLIOTHECA ORIENTALIS HUNGARICA VIII)

Akadémiai Kiadó, 1959.

Amióta 1929-ben francia ásatások nyomán a szíriai Rasz Samra közelében, a tengerparttól nem messze előkerültek az egykor Ugarit-nak nevezett nagy kikötőváros romjai, a régi sémi kultúrák, de azon túlmenőleg az egész régi Kelet kutatói is meg nem szűnő érdeklődéssel tekintettek az évenként megismétlődő rasz-samrai ásatási kampányok elé, amelyeket csak az Egyesült Arab Köztársaság létrejöttével kapcsolatos nagy politikai változások idején függesztettek fel néhány esztendőre. Már az első ásatások során kiderült, hogy Ugarit a régi földközi-tengeri világ egyik nagyvárosa volt, amelynek korai szinkretisztikus kultúrájában páratlanul érdekes módon keveredtek a sémi, előázsiai és földközi-tengeri kultúrák egyes elemei. Az érdeklődést a végső-kig fokozta, amikor az ásatások olyan ékiratos táblákat is a napvilágra hoztak, amelyek az asszír—babilóni szótagírás ezernyi ékjelével szemben csak mintegy 30 jelet tartalmaztak, tehát nyilvánvalóan csak valamilyen betű, nem pedig szótagírás céljaira szolgálhattak. H. Bauer és Ch. Virolleaud sikeres megfejtési munkálatai nyomán azután hamarosan kiderült, hogy ez az éktechnikával írt betűírás az ó munkahipotézisüknek megfelelőleg valóban egy sémi nyelv hordozója volt, továbbá az is, hogy ez az új, eddig teljesen ismeretlen sémi nyelv a sémi nyelveknek az északnyugati csoportjához tartozik. A megfejtés módszere egyébként sokban emlékeztet V. Thomsennek a türk rovásírás megfejtésekor alkalmazott módszerére, bár ott a párhuzamos kínai szövegek jelenléte is sokat segített. Nagyon valószínű azonban, hogy hasonló ismeretlen sémi betűírások megfejtésekor ez a módszer a ma már klasszikusnak mondható formájában nem fog alkalmazásra kerülni. Erre mutat legalábbis az, hogy a holt-tengeri héber szövegek töredékes helyeinek rekonstrukciójában már sor került az elektronikus gépek alkalmazására is. Nem kétes ugyanis, hogy a sémi szempontból valószínű szókezdetek és szövegek, valamint a várható hangkapcsolatok végigpróbálása elektronikus úton sokkal gyorsabban fog megtörténni, hiszen a gép pillanatok alatt megadja a betöltött hangelemek lehetséges kombináció-sorozatait, amelyeknek összeállítása gépi segítség nélkül egyébként heteket vagy hónapokat venne igénybe.

A ugariti írás megfejtése után elvileg minden akadály elhárult az ugariti írással írt sémi nyelvű szövegek elolvasása elől. Nem jelentett különösebb problémát az ugariti ásatásokból előkerült, a szokásos ékirással feljegyzett asszír-babilóni szövegek megfejtése sem. Továbbra is megfejtetlenek csak azok a táblák maradtak, amelyeknek írása az ugariti írás, nyelve azonban egy eddig